

УДК 159.944:355.23-057.36:616-082
DOI

Ковальчук Зоряна Ярославівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної психології,
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

Завацька Наталія Євгенівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8148-0998>

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СИЛОВИХ СТРУКТУР

Анотація. У статті автори розкривають сутність психологічної реабілітації та відновлення професійної діяльності фахівців силових структур. Зазначено, що процес психологічної реабілітації та відновлення професійної діяльності фахівців силових структур є складним і багатограним, а тому включає в себе низку етапів та методів, що сприяють не лише фізичному, а й психологічному відновленню. Такими етапами є оцінка психологічного стану, який дає змогу визначити, чи є у нього ознаки психоемоційних порушень (ПТСР, депресія, тривожні розлади, синдром вигорання), психотерапевтичне втручання (особистісна чи групова терапія), фізичне відновлення (вправи та відновлення фізичної витривалості), реінтеграція в професійну діяльність (повернення до роботи, підтримка співробітників, менторство та супровід), психологічна підтримка в повсякденному житті (підтримка родини, соціальні програми та групи підтримки), психологічна адаптація (саморозвиток, підвищення самооцінки), моніторинг та корекція процесу реабілітації з метою уникнення рецидивів психологічних проблем. Ресоціалізація та реабілітація військовослужбовців базуються на принципах та науково обґрунтованих підходах до відновлення психологічного, фізичного та соціального стану військових після служби або бойових дій, серед яких: комплексність, індивідуальний підхід, етапність, доступність, мультидисциплінарність, активна участь військовослужбовця, сімейно-орієнтований підхід, соціальна інтеграція, психоедукація, правовий захист. Опір на ці принципи дасть змогу успішно повернути військовослужбовців до активного життя, відновлення їхньої психоемоційної рівноваги та включення в суспільство. З огляду на актуальність тематики, подальші дослідження мають бути спрямовані на створення ефективних моделей реабілітації, що поєднують медико-психологічні, соціальні та професійні аспекти.

Ключові слова: психореабілітація, відновлення, фахівці силових структур, принципи реабілітації, етапи реабілітації, психічне здоров'я.

Kovalchuk Zoriana, Zavatska Natalia. PSYCHOLOGICAL REHABILITATION AND RESTORATION OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF FORCE STRUCTURE SPECIALISTS

Abstract. In the article, the author reveals the essence of psychological rehabilitation and restoration of professional activity of law enforcement specialists. She notes that the process of psychological rehabilitation and restoration of professional activity of law enforcement specialists is complex and multifaceted, and therefore includes a number of stages and methods that contribute not only to physical, but also to psychological recovery. These stages include an assessment of the psychological state, which allows determining whether he has signs of psycho-emotional disorders (PTSD, depression, anxiety disorders, burnout syndrome), psychotherapeutic intervention (individual or group therapy), physical recovery (exercise and restoration of physical endurance), reintegration into professional activity (return to work, employee support, mentoring and accompaniment), psychological support in everyday life (family support, social programs and support groups), psychological

adaptation (self-development, increasing self-esteem), monitoring and correction of the rehabilitation process in order to avoid recurrence of psychological problems. Resocialization and rehabilitation of military personnel are based on principles and scientifically based approaches to restoring the psychological, physical and social state of military personnel after service or combat operations, including: comprehensiveness, individual approach, stages, accessibility, multidisciplinary, active participation of the military personnel, family-oriented approach, social integration, psychoeducation, legal protection. Resistance to these principles will allow for the successful return of military personnel to active life, restoration of their psycho-emotional balance and inclusion in society. Given the relevance of the topic, further research should be aimed at creating effective rehabilitation models that combine medical-psychological, social and professional aspects.

Key words: *psychorehabilitation, recovery, law enforcement specialists, principles of rehabilitation, stages of rehabilitation, mental health.*

Вступ. У сучасних умовах збройних конфліктів у світі та війни в Україні питання психологічної реабілітації та відновлення професійної діяльності фахівців силових структур набуває особливої актуальності. Військовослужбовці часто стикаються з екстремальними ситуаціями, що призводять до значних психологічних навантажень та стресових розладів. Ефективна реабілітація є ключовою для забезпечення їхнього психічного здоров'я та готовності до подальшої служби.

Останні дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до психологічної реабілітації військовослужбовців. Зокрема, у науковому дослідженні С. Васківської обґрунтовано основні принципи організації психологічної допомоги військовослужбовцям у контексті сучасних реалій війни. Авторка акцентує на оперативності, психологічному скринінгу, соматотерапії, прив'язаності, оздоровленні стосунків з близькими, діяльності, соціальності, психологічної трансформації людини, духовного та посттравматичного зростання воїнів [1].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розроблення та впровадження ефективних психологічних інтервенцій, спрямованих на відновлення професійної діяльності фахівців силових структур після участі в бойових діях.

Метою роботи є визначення оптимальних психолого-організаційних заходів, що сприяють реабілітації та поверненню військовослужбовців до служби. Завдання дослідження включають аналіз сучасних підходів до психологічної реабілітації, оцінку їх ефективності та розроблення рекомендацій щодо впрова-

дження найкращих практик у діяльність реабілітаційних центрів.

Матеріали та методи. Психологічна реабілітація – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення психічного здоров'я та емоційного стану людини після перенесених стресів, травм, психічних розладів або негативного впливу психологічних чинників. Метою психологічної реабілітації є повернення особистості до нормального функціонування у соціумі, професії та в особистому житті, а також зменшення чи усунення наслідків психологічних травм. Цей процес включає оцінку психологічного стану та виявлення наявних порушень; використання психотерапевтичних методів, таких як когнітивно-поведінкова терапія, арттерапія, групова терапія; роботу з емоційним та психологічним відновленням через розслаблення, медитацію, соціальну підтримку та інші методи.

Психологічна реабілітація допомагає людині відновити її психологічну стабільність, адаптуватися до повсякденного життя і знову стати ефективною у соціальній, професійній та особистій сферах.

В Україні питання психологічної реабілітації для військовослужбовців регламентується низкою офіційних документів, які визначають принципи, методи та організацію надання психологічної допомоги військовим. У Законі України «Про національну безпеку України» визначено основні принципи національної безпеки, включаючи фізичне та психологічне здоров'я військовослужбовців. Психологічна реабілітація є складовою частиною забезпечення готовності Збройних сил України, що також включає охорону здоров'я військовослужбовців [2].

Ще один Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1993) зі змінами, внесеними 2025 р., гарантує соціальні права та підтримку військовослужбовців, у тому числі психологічну допомогу в разі травм або психічних розладів, пов'язаних із військовою службою. Він передбачає надання медичних послуг, включаючи психологічну реабілітацію для осіб, які зазнали травм у процесі виконання службових обов'язків [3].

Із відносно недавніх документів прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку медичного обслуговування, лікування та реабілітації військовослужбовців» (2017) зі змінами, внесеними у 2024 р. Цей документ визначає порядок надання медичної допомоги військовослужбовцям, включаючи психологічну реабілітацію. Відповідно до цієї Постанови, у рамках медичного обслуговування передбачено застосування методів психотерапії та психологічної підтримки, а також надання допомоги в разі ПТСР [4].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації та проведення психотерапевтичної допомоги особам, які перебувають на лікуванні та реабілітації» (2019) з останніми змінами, прийнятими у 2024 р., регламентує надання психотерапевтичної допомоги особам, які потребують реабілітації через психічні порушення, викликані участю в бойових діях або іншими стресовими чинниками.

Також є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями» (1999) зі змінами, прийнятими у 2024 р., яка регламентує організацію медичних послуг для військовослужбовців, включаючи діагностику, лікування, реабілітацію та психологічну підтримку. Вона визначає порядок роботи військово-медичних установ, взаєморозрахунки за медичні послуги між військовими формуваннями, а також фінансування лікування і реабілітації, зокрема у разі травм чи психічних розладів,

спричинених службою або участю в бойових діях [5].

Отже, ці документи регламентують в Україні психологічну реабілітацію військовослужбовців.

Проте не слід забувати і про медичний стандарт надання медичної допомоги військовослужбовцям. Це спеціальні нормативні документи, що визначають стандарти медичного обслуговування, включаючи психіатричні та психологічні послуги для військових. Вони містять вимоги до організації психологічної допомоги, лікування і реабілітації. Міністерство оборони України розробляє різноманітні програми для реабілітації військовослужбовців, зокрема психологічної реабілітації, що включають тренінги, курси та інші заходи для повернення військових до нормального психологічного стану після участі в бойових діях.

У рамках Концепції розвитку системи медичного забезпечення Збройних сил України до 2020 р. передбачено створення та вдосконалення системи психологічної реабілітації військовослужбовців. Концепція визначає важливість підтримки психічного здоров'я військових як складової частини їх медичного забезпечення [6].

Усі ці документи формують правову основу для психологічної реабілітації військовослужбовців в Україні, а також установлюють вимоги до медичних і психологічних установ, що займаються реабілітацією.

Результати. Попри всю правову підтримку процес психологічної реабілітації та відновлення професійної діяльності фахівців силових структур є складним і багатограним. Він включає у себе низку етапів та методів, що сприяють не лише фізичному, а й психологічному відновленню. Основні складники цього процесу містять, по-перше, оцінку психологічного стану. Тобто першим кроком є комплексна оцінка психологічного стану фахівця, який потребує реабілітації. Це дає змогу визначити, чи є у нього ознаки психоемоційних порушень, такі як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), що характеризується нав'язливими спогадами, флешбеками, тривожністю та депресією; депресією та

тривожними розладами, які проявляються як постійне відчуття тривоги, низька енергія, зниження настрою; синдром вигорання як психологічне та емоційне виснаження через тривалі стресові ситуації [7].

У контексті російсько-української війни медико-психологічна реабілітація військовослужбовців набуває особливої актуальності. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є поширеним наслідком бойових дій, що вимагає комплексного підходу до лікування. Професор Михайло Матіяш підкреслює важливість поєднання психотерапевтичних методів, таких як когнітивно-поведінкова терапія та метод десенсибілізації і переробки за допомогою рухів очей, із медикаментозним лікуванням для ефективного подолання ПТСР. Він також наголошує на необхідності підготовки кваліфікованих фахівців та розроблення національних програм реабілітації, що враховують етнопсихологічні особливості українських військовослужбовців [8].

Учені Ю. Кучин та В. Горошко зазначають, що ще до початку повномасштабного вторгнення росії фахівці відзначали, що під час бойових дій на Сході України приблизно 64 % пацієнтів мали вогнепальні поранення кінцівок. При цьому лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у 82,1 % випадків не призводило до позитивного результату. Основними причинами цього є висока частота розвитку хронічного больового синдрому та стійкість ПТСР до терапії. У 30–40 % випадків медикаментозне та реабілітаційне лікування больового синдрому у пацієнтів із вогнепальними пораненнями та ПТСР не приносить очікуваного ефекту, а 35–40 % таких пацієнтів потребують подальших реконструктивних операцій [9].

Загалом, аналізуючи соматичні та психічні проблеми військовослужбовців, можна виокремити кілька ключових аспектів. Серед них – ПТСР, депресивні стани, почуття ізольованості від соціуму, а також різні варіанти депресії, що супроводжуються відчуттям безнадії та втратою інтересу до життя. Часто спостерігається синдром тривожності, який може супроводжуватися соматичними проявами, такими як прискорене серцебиття. Окрім

того, значна частина військових стикається з порушеннями сну, включаючи безсоння, часті нічні пробудження та кошмари.

Щодо неврологічної симптоматики унаслідок черепно-мозкових травм, зокрема контузій та струсів головного мозку, можуть виникати гострі головні болі, запаморочення, порушення пам'яті та труднощі із концентрацією уваги. Одним із серйозних наслідків таких ушкоджень є посттравматична епілепсія, що може розвинутися внаслідок впливу вибухової хвилі або інших травматичних подій. Також поширеним є синдром хронічного болю, пов'язаний із пораненнями кінцівок, ушкодженнями хребта та іншими бойовими травмами [9].

У науковій праці О. Колесніченка, І. Приходька та Я. Мацегори «Психологічна реабілітація військовослужбовців після виконання службово-бойових завдань у бойових умовах» (2021) розроблено програму психологічної реабілітації, яка включає етапи оцінки психологічного стану військовослужбовців, що потребують реабілітації [10].

По-друге, психотерапевтичне втручання, яке слідує після оцінки психологічного стану. Зазвичай включає такі методи, як когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), який є одним із найефективніших методів для лікування ПТСР, депресії та тривожних розладів. КПТ допомагає змінити негативні патерни мислення та поведінки; групова терапія, яка підключає взаємодію з іншими людьми, що пережили схожі труднощі, та дає змогу зменшити почуття ізольованості; арттерапія, музикотерапія як альтернативні методи, які допомагають зняти стрес, відновити емоційну рівновагу та повернути довіру до себе [11].

По-третє, фізичне відновлення, до якого належать фізичні вправи, що допомагають зняти напруження, поліпшити настрій завдяки виділенню ендорфінів. Відновлення фізичної витривалості особливо важливо для людей, які працюють у силових структурах, адже фізичний стан прямо впливає на психологічну стабільність. Вона також може бути корисною для підкріплення підходів до фізичного відновлення військових у контексті їх психое-

моційної реабілітації. Так, у книзі Бессел ван дер Колка «Тіло веде лік» розглядається важливість взаємодії тіла і психіки при подоланні наслідків травм та стресів, включаючи бойові. Автор описує, як травми, включаючи психічні, можуть проявлятися через фізичні симптоми і як важливо враховувати цей аспект у процесі реабілітації. Зокрема, ван дер Колк підкреслює важливість включення тілесних практик (наприклад, йоги, дихальних технік) для відновлення психічного здоров'я, що є важливим аспектом фізичного відновлення військових під час реабілітації після бойових дій [12].

Наступним кроком ми вбачаємо реінтеграцію в професійну діяльність, адже після проходження етапу психотерапії та фізичного відновлення важливо розпочати процес повернення до професійної діяльності. Поступове повернення до роботи сприяє уникненню стресу. Фахівці рекомендують почати з легких завдань і поступово нарощувати навантаження. Важливо, щоб колеги та керівництво підтримували співробітника в процесі повернення до роботи. Це може включати навчання новим або зміненим стандартам роботи. Призначення більш досвідченого наставника чи психолога сприятиме процесу адаптації до умов роботи. О. Колесніченко та ін. у своїй програмі психологічної реабілітації представляють етапи відновлення професійних навичок військовослужбовців після бойових дій [10].

Цікавою у цьому контексті нам видається праця О. Завидівської «Теоретичні і методичні засади формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації», у якій розроблено комплементарно-інтегративну технологію, спрямовану на підготовку майбутніх менеджерів до формування здоров'яорієнтованого середовища в організаціях. Ця технологія базується на поєднанні біологічних, психологічних, соціальних та духовних аспектів, що забезпечує цілісний підхід до управління здоров'ям у професійному середовищі. Упровадження таких підходів сприяє підвищенню ефективності реабілітаційних програм для фахівців силових структур, оскільки враховує комплексний

вплив різних чинників на психічне та фізичне здоров'я особистості [13].

Важливою також є і психологічна підтримка в повсякденному житті. Роль родини у відновленні є важливою, адже емоційна підтримка з боку близьких може значно полегшити процес реабілітації. Про це пише Н. Дідик у статті «Вплив сімейних проблем на психологічний стан військовослужбовців під час АТО» (2018). Вона аналізує, як сімейні проблеми впливають на психологічний стан бійців під час виконання службових завдань у зоні АТО. Авторка підкреслює, що гармонійні стосунки в родині є підтримувальним чинником для військовослужбовців під час служби та після повернення додому [14].

Також О. Буковська у статті «Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій» (2015) розглядає особливості надання психологічної допомоги родинам демобілізованих військових. Авторка визначає основні складники такої допомоги та наголошує на важливості підтримки сім'ї для ефективної адаптації військовослужбовців до мирного життя [15].

О. Борисова у праці «Психореабілітація військових і членів їхніх сімей» (2024) пропонує модель психологічної реабілітації, яка включає роботу з родинами військовослужбовців. Авторка акцентує увагу на необхідності комплексного підходу, що охоплює як військових, так і їхніх близьких, для досягнення стійких результатів у реабілітації [16].

А. Пападопулос у праці «Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців з урахуванням сімейного фактору» (2022) досліджує вплив родинного оточення на процес реабілітації військових. Автор підкреслює, що підтримка з боку сім'ї та друзів є ключовою для успішної соціально-психологічної адаптації військовослужбовців після повернення з бойових дій.

Ці праці підкреслюють важливість родинної підтримки у процесі відновлення та психологічної реабілітації військовослужбовців, наголошуючи на необхідності комплексного підходу, що включає роботу як із військовими, так і з їхніми сім'ями.

Важливо мати доступ до різних соціальних програм, що допомагають адаптуватися після травм. Адже повне відновлення не є миттєвим процесом, і навіть після повернення до професії можуть виникати труднощі, пов'язані з психологічною адаптацією. Має вестися постійна робота над собою з використанням методів релаксації, медитації або йоги для підтримки психологічного балансу. Під час реабілітації фахівці часто працюють над підвищенням власної самооцінки, що дає їм змогу краще справлятися зі стресами.

Останнім етапом психореабілітації є моніторинг та корекція процесу реабілітації. Психологічна реабілітація має бути під постійним моніторингом психологів і терапевтів для своєчасної корекції методів і підходів. Це допомагає забезпечити ефективність реабілітаційного процесу та уникнути рецидивів психологічних проблем [11].

Одним із перспективних напрямів психологічної реабілітації фахівців силових структур є впровадження фітнес-послуг як елемента системи здоров'яорієнтованого управління. Дослідження О. Завидівської, О. Ханікіанц, А. Хомич підкреслює, що фітнес-програми не лише сприяють фізичному відновленню, а й відіграють важливу роль у покращенні психоемоційного стану та зниженні рівня стресу. Це особливо актуально для військовослужбовців та представників силових відомств, які зазнають високих психологічних навантажень у процесі виконання службових обов'язків. Інтеграція фітнес-методик у реабілітаційні заходи може сприяти формуванню стійких механізмів подолання стресу, підвищенню мотивації до активного відновлення та адаптації до мирного життя, що є критично важливим для забезпечення ефективного повернення до професійної діяльності [17].

У дослідженні М. Белобородової, Л. Безуглої та О. Гладошук запропоновано методичний підхід до кластеризації лікувально-оздоровчого та реабілітаційного туризму в Україні, що базується на просторовому моделюванні регіональних ресурсів та матеріально-технічної бази. Автори виділили шість регіональних кластерів, кожен з яких має спе-

цифічну спеціалізацію та цільову аудиторію. Зокрема, Волинсько-Карпатський регіон орієнтований на санаторно-курортний та реабілітаційний відпочинок з акцентом на в'їзний туризм. Цей підхід може бути інтегрований у систему психологічної реабілітації фахівців силових структур, використовуючи потенціал відповідних регіональних кластерів для розроблення спеціалізованих програм відновлення, що поєднують медичні та психологічні послуги в оптимальних умовах [18].

Ураховуючи міжнародний досвід, основні відмінності у політиці підтримки ветеранів у США та Україні полягають у рівні інституціоналізації та системи підтримки. У США розвинена мережа організацій, таких як Міністерство у справах ветеранів, що забезпечує фінансову допомогу, медичну реабілітацію та соціальну інтеграцію ветеранів. В Україні підтримка ветеранів лише набуває сили, і є проблеми з фінансовою допомогою, доступом до медичних послуг та соціальною адаптацією. США мають сильну політичну підтримку ветеранів, що сприяє їхній інтеграції, тоді як в Україні ця підтримка поки що розвивається [19].

Принципи ресоціалізації та реабілітації військовослужбовців базуються на науково обґрунтованих підходах до відновлення психологічного, фізичного та соціального стану військових після служби або бойових дій. Серед них:

1. Комплексність – охоплення всіх аспектів життя військовослужбовця: фізичної, психологічної, соціальної, професійної адаптації.

2. Індивідуальний підхід – урахування особистісних характеристик, травматичного досвіду та потреб кожного військовослужбовця.

3. Етапність – поступове проходження процесу реабілітації: стабілізація стану, активне лікування, відновлення та адаптація до мирного життя.

4. Доступність – забезпечення рівного доступу до послуг реабілітації незалежно від місця проживання чи статусу військового.

5. Мультидисциплінарність – участь різних фахівців (психологів, психотерапевтів, медиків, соціальних працівників) у процесі відновлення.

6. Активна участь військовослужбовця – залучення військового до прийняття рішень щодо власної реабілітації, підтримка мотивації.

7. Сімейно-орієнтований підхід – залучення родини до процесу ресоціалізації, адже підтримка близьких є важливим чинником відновлення.

8. Соціальна інтеграція – допомога у працевлаштуванні, професійній адаптації, розвитку навичок для мирного життя.

9. Психоедукація – навчання військовослужбовців та їхніх родин методам саморегуляції, стресостійкості та подолання наслідків травматичних подій.

10. Правовий захист – забезпечення реалізації соціальних гарантій, передбачених законодавством для військових, що проходять реабілітацію.

Ці принципи спрямовані на успішне повернення військовослужбовців до активного життя, відновлення їхньої психоемоційної рівноваги та включення у суспільство.

Висновки. Психологічна реабілітація фахівців силових структур є важливим процесом, який потребує комплексного підходу. Відновлення фізичного та психологічного стану, а також поступова реінтеграція в професійну діяльність дають змогу фахівцям повернутися до нормального функціонування та підтримати свою ефективність у роботі.

Подальше вивчення психологічної реабілітації та відновлення професійної діяльності фахівців силових структур є актуальним у зв'язку зі зростанням рівня професійних і бойових стресів, що впливають на їхні працездатність і психологічне благополуччя. Перспективними напрямками досліджень у цій сфері ми вбачаємо є розроблення та вдосконалення індивідуалізованих програм реабілітації через вивчення ефективності персоналізованих психокорекційних методик для силовиків із різними видами травматичного досвіду. Також цікавим нам видається дослідження впливу комплексних реабілітаційних заходів як аналіз взаємодії психотерапії, ерготерапії, фізичної реабілітації та соціальної адаптації у процесі відновлення військових і правоохоронців. Не втрачає своєї актуальності тема ролі сім'ї та соціального середовища, зокрема впливу підтримки з боку родини та колективу на успішність реабілітаційних заходів. Серед актуальних новітніх тем у цій царині є впровадження цифрових технологій для розширення можливості застосування віртуальної реальності, мобільних додатків і дистанційного психологічного консультування у реабілітаційних процесах. З огляду на актуальність тематики, подальші дослідження мають бути спрямовані на створення ефективних моделей реабілітації, що поєднують медико-психологічні, соціальні та професійні аспекти.

Список використаних джерел:

1. Васьківська С., Гірник А. Інтегративний підхід до проблем психологічної реабілітації воїнів в Україні. *Проблеми політичної психології*, 2024. Т. 16(30). С. 84–98. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-165>
2. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 19.02.2025).
3. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1993 р. № 2011-XII. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 19.02.2025).
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку медичного обслуговування, лікування та реабілітації військовослужбовців» від 27 грудня 2017 р. № 838. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0389322-17#Text> (дата звернення: 19.02.2025).
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями» від 27 грудня 1999 р. № 1923-99-П. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1923-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.02.2025).
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку медичного обслуговування, лікування та реабілітації військовослужбовців» від 4 квітня 2017 р. № 322 (із змінами, внесеними у 2024 р.). *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0389322-17#Text> (дата звернення: 19.02.2025).

7. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців : методичний посібник / Н.А. Агаєв та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ. 2016. 234 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/107163/1/Посібник%20НПС_16.pdf
8. Матіяш М. М. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах російсько-української війни: етнопсихологічний дискурс, національні перспективи громадського здоров'я. *УКР. МЕД. ЧАСОПИС*. 2023. 1 (153) Т. 2 Спецвипуск – І/ІІ. С. 6–10.
9. Кучин Ю. Л., Горошко В. Р. Больовий синдром у пацієнтів із вогнепальними пораненнями кінцівок та посттравматичними стресовими розладами. *Медицина невідкладних станів*, 2021. Вип. 17(7). С. 24–31. <https://doi.org/10.22141/2224-0586.17.7.2021.244591>
10. Колесніченко О. С., Приходько І. І., Мацегора Я. В. Психологічна реабілітація військовослужбовців після виконання службово-бойових завдань в бойових умовах : монографія. Харків : НА НГУ, 2021. 75 с.
11. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навчальний посібник. Т. 1. Київ, 2018. 208 с.
12. Бессел ван дер Колк. Тіло веде лік. Як лишити психотравми в минулому / пер. з англ. А. Цвіри. Харків : Віват, 2024. 624 с.
13. Завидівська О. І. Теоретичні і методичні засади формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації : дис.... д-ра пед. наук : 13.00.04. Чернівці, 2021. 506 с.
14. Дідик Н. Ф. Вплив сімейних проблем на психологічний стан військовослужбовців під час АТО. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2018. Вип. 44. С. 68–80. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi41\(44\).134](https://doi.org/10.33120/ssj.vi41(44).134)
15. Буковська О. О. Психологічна допомога військовослужбовцям, які повертаються із зони бойових дій. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2015. Вип. 128. Т. 1. С. 29–32.
16. Борисова О. О. Психореабілітація військових і членів їхніх сімей : навчальний посібник. Одеса, 2024. 342 с.
17. Zavydivska O. I., Khanikiants O. V., Khomych, A. V. Фітнес-послуги як елемент системи здоров'яорієнтованого управління: огляд тенденцій розвитку в Україні. *Rehabilitation and Recreation*. 2024. № 18(4). С. 72–82. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.4.8>
18. Белобородова М. В., Безугла Л. С., Гладошук О. Г. Рекреаційні та реабілітаційні кластери в Україні: збалансована просторова організація. *Rehabilitation and Recreation*. 2024. № 18(4). С. 107–118. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.4.11>
19. Базаєва М. Витоки новітньої структури та інституціоналізації державної політики щодо ветеранів у США. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2022. № 1(33). С. 14–20. URL: <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua/article/view/263326>

References:

1. Vaskivska, S., & Hirnyk, A. (2024). Intehrativnyi pidkhid do problem psykholohichnoi reabilitatsii voyniv v Ukraini [Integrative approach to the problems of psychological rehabilitation of soldiers in Ukraine]. *Problemy politychnoi psykholohii*. T.16 (30). S. 84–98. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-165> [in Ukrainian].
2. Ukraina. (2018). Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» vid 21 chervnia 2018 r. No. 2469-VIII (*The Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» dated June 21, 2018, No. 2469-VIII*). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
3. Ukraina. (1993). Zakon Ukrainy “Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei” vid 20 hrudnia 1993 r. No. 2011-XII (*The Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families” dated December 20, 1993, No. 2011-XII*). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian].
4. Ukraina. Kabinet Ministriv. (2017). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Poriadku medychnoho obsluhovuvannia, likuvannia ta reabilitatsii viiskovosluzhbovtziv” vid 27 hrudnia 2017 r. No. 838 (*Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Procedure for Medical Care, Treatment and Rehabilitation of Servicemen” dated December 27, 2017, No. 838*). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0389322-17#Text> [in Ukrainian].
5. Ukraina. Kabinet Ministriv. (1999). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia medychnoi dopomohy u viiskovo-medychnykh zakladakh i vzaiemorozrakhunkiv za neї mizh viiskovymy formuvanniamy” vid 27 hrudnia 1999 r. No. 1923-99-P (*Resolution of the Cabinet of Ministers*

of Ukraine "On Approval of the Procedure for Providing Medical Care in Military Medical Institutions and Settlements Between Military Formations" dated December 27, 1999, No. 1923-99-P). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1923-99-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

6. Ukraina. Kabinet Ministriv. (2017). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku medychnoho obsluhovuvannia, likuvannia ta reabilitatsii viiskovosluzhbovtziv" vid 4 kvitnia 2017 r. No. 322 (iz zminamy, vnesenymy u 2024 r.) (*Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Medical Care, Treatment and Rehabilitation of Servicemen" dated April 4, 2017, No. 322 (as amended in 2024)*). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0389322-17#Text> [in Ukrainian].

7. Ahaiev, N. A., Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Ostapchuk, V. V., & Tkachenko, V. V. (2016). Zbirnyk metodyk dlia diahnozyky nehatyvnykh psykhychnykh staniv viiskovosluzhbovtziv [Collection of methods for diagnosing negative mental states of military personnel]: metodychni posibnyk. Kyiv: NDTs HP ZSU. 234 s. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/107163/1/Posibnyk%20NPS_16.pdf [in Ukrainian].

8. Matiiash, M. M. (2023). Medyko-psykholohichna reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: etnopsykholohichnyi dyskurs, natsionalni perspektivy hromadskoho zdorovia [Medical and psychological rehabilitation of military personnel in the conditions of the Russian-Ukrainian war: ethnopsychological discourse, national public health perspectives]. *UKR. MED. ChASOPYS*, Vyp. 1 (153), T. 2, Spetsvypusk – I/II. S. 6–10 [in Ukrainian].

9. Kuchyn, Yu. L., & Horoshko, V. R. (2021) Bolovy syndrom u patsiientiv iz vohnepalnymy poranenniamy kintsivok ta posttravmatychnymy stresovymy rozladamy [Pain syndrome in patients with gunshot wounds to the extremities and post-traumatic stress disorder]. *Medytsyna nevidkladnykh staniv*. Vyp. 17(7), S. 24–31. <https://doi.org/10.22141/2224-0586.17.7.2021.244591> [in Ukrainian].

10. Kolesnichenko, O. S., Prykhodko, I. I., & Matsehora, Ya. V. (2021). *Psykhologichna reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv pislia vykonannia sluzhbovo-boiovykh zavdan v boiovykh umovakh* [Psychological rehabilitation of military personnel after performing combat missions in combat conditions]: monohrafiia. Kharkiv : NA NHU. 75 s. [in Ukrainian].

11. *Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy* (2018). [Fundamentals of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis]. Navchalnyi posibnyk. Tom 1. Kyiv. 208 s. [in Ukrainian].

12. Bessel van der Kolk (2024). Tilo vede lik. Yak lyshyty psykhotravmy v mynulomu [How to leave trauma in the past] / Bessel van der Kolk ; per. z anhl. A. Tsviry. Kh. : Vivat. 624 s. [in Ukrainian].

13. Zavydivska, O. I. (2021). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia hotovnosti maibutnikh menedzheriv do stvorennia zdoroviaoriantovanoho seredovyscha orhanizatsii [Theoretical and methodological principles for forming the readiness of future managers to create a health-oriented organizational environment], *Doctor's thesis*. Chernihiv. 506 s. [in Ukrainian].

14. Didyk, N. F. (2018). Vplyv simeinykh problem na psykholohichni stan viiskovosluzhbovtziv pid chas ATO. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. S. 68–80. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi41\(44\).134](https://doi.org/10.33120/ssj.vi41(44).134) [in Ukrainian]

15. Bukovska, O. O. (2015). Psykhologichna dopomoha viiskovosluzhbovtsiyam, yaki povertaiutsia iz zony boiovykh dii [Psychological assistance to military personnel returning from combat zones]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Psykhologichni nauky: zb. nauk. prats u 2-kh t. / nauk. red. Nosko M.O.* Chernihiv, Vyp. 128. T. 1. S. 29–32 [in Ukrainian].

16. Borysova, O. O. (2024). Psykhoreabilitatsiia viiskovykh i chleniv yikhnikh simei [Psychorehabilitation of military personnel and their family members]: navch. posib. / Borysova O. O. Odesa. 342 s. [in Ukrainian].

17. Zavydivska, O. I., Khanikiants, O. V., & Khomych, A. V. (2024). Fitnes-posluhy yak element systemy zdoroviaoriantovanoho upravlinnia: ohliad tendentsii rozvytku v Ukraini [Fitness services as an element of a health-oriented management system: a review of development trends in Ukraine]. *Rehabilitation and Recreation*, Vyp. 18(4), S. 72–82. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.4.8> [in Ukrainian].

18. Bieloborodova, M. V., Bezuhla, L. S., & Hladoshchuk, O. H. (2024). Rekreatsiini ta reabilitatsiini klasteri v ukraini: zbalansovana prostorova orhanizatsiia [Recreational and rehabilitation clusters in Ukraine: balanced spatial organization]. *Rehabilitation and Recreation*, Vyp. 18(4), S. 107–118. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.4.11> [in Ukrainian].

19. Bazaieva, M. (2022). Vytoky novitnoi struktury ta instytutsionalizatsii derzhavnoi polityky shchodo veteraniv u SSHa [Origins of the new structure and institutionalization of state policy towards veterans in the United States]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny*. Vyp. 1 (33). p. 14–20. Retrieved from: <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua/article/view/263326> [in Ukrainian].